

Віталіна КУРИЛЯК

МЕТОДОЛОГІЯ РОЗВИТКУ МЕНЕДЖМЕНТУ ЦИВІЛІЗАЦІЙНО-КУЛЬТУРНИХ ВІДНОСИН

Визначено необхідність розробки нових концепцій менеджменту з урахуванням нових економічних викликів, пов'язаних з процесами інтернаціоналізації та глобалізації. Виокремлено підсистеми в дослідженнях менеджменту цивілізаційних процесів: всесвітня (планетарна) цивілізація, міжнародне підприємництво і підприємницький менеджмент та комплекс міжнародного менеджменту. Зроблено акцент на зростанні ролі довіри у міжнародних відносинах. Обґрунтовано відділення міжкультурного менеджменту як навчальної дисципліни і наукового напрямку від міжнародного менеджменту.

У системі “управлінської цивілізації” досягнення менеджменту як науки, що отримані у другій половині ХХ ст., нині становлять його основи. Значною мірою вони віддзеркалені у популярному в українських університетах американському підручнику М. Мескона, М. Альберта і Ф. Хедоури “Основи менеджменту”¹. Попри деяку еkleктичність подачі матеріалів у ньому, як це визнають самі автори, американська управлінська думка за підручником представлена розробкою елементів процесів управління, координації, стратегічного планування, групової динаміки і керівництва та забезпечення ефективності діяльності організації. Еволюція економічної думки відбулася завдяки школам наукового управління (1885–1920 рр.), класичній або адміністративній (1920–1950 рр.), психології та людських відносин (1930-1950 рр.), науки управління або кількісного підходу (з 1950 р.). Внесок цих шкіл у науку управління – це здебільшого не фундамент, на який треба було робити надбудову, а корінь, з якого виростили нові ідеї. Саме тому всі вони значною мірою продовжують поглиблюватися такими ідеями.

Результатом інтернаціоналізації і глобалізації стало виникнення багатовекторної системи світогосподарських зв'язків, що потребує розробки нових концепцій менеджменту з урахуванням міжнародного і міжнаціонального факторів та нових економічних викликів, загроз і перспектив. Ще у 2004 р. автор писала: “У наш насичений новітніми тенденціями і поняттями час терміни “мультинаціональний”, “глобальний” і “міжкультурний”, безперечно, можна віднести до широковживаних. Нині вони знайомі навіть дилетантам в економіці. Такої значущості ці терміни набули внаслідок швидкого розвитку міжнародної кооперації і мобільності підприємств. Протягом останнього часу, завдяки усуненню кордонів у ЄС, відкритості Східної Європи і економічним реформам у Китаї, можна чітко простежити зростання політичної, економічної та соціальної взаємопов'язаності, а також взаємозалежності і кооперації між підприємствами. Саме у зв'язку з цими процесами більшого значення набувають контакти між людьми, які є представниками різних культур. За всю історію людства не доводилось так часто зустрічатися з культурною неоднорідністю”

© Віталіна Куриляк, 2011.

¹ Мескон М. Основи менеджмента: / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М. : Дело, 1992. – 702 с.

тю. Через це в підприємств, що працюють на міжнародних ринках, виникають нові проблеми, які часто неможливо вирішувати традиційними методами¹. З висоти нинішнього часу наведені твердження правомірно посилити і зазначити, що теперішні проблеми управління у світовій економіці потребують досліджень і рішень як у міжкультурному, так і загальноцивілізаційному аспектах.

Нові методологічні підходи і рішення щодо систем управління в епоху глобалізації пошукують науковці різних країн. Найбільш всеохоплюючим з них є виокремлення проблем управління з огляду на цивілізаційні теорії. Вони широко представлені у працях іноземних науковців А. Тойнбі, О. Шпенглера, К. Ясперса і С. Гантінгтона та українських авторів Д. Лук'яненка, Є. Панченка, Ю. Павленка, Ю. Пахомова, А. Поручника, А. Філіпенка та ін. Цивілізаційна парадигма у своїй нинішній інтерпретації ставить в основу локальні цивілізації з унікальними культурами і менталітетом. При цьому йдеться про те, що цивілізації виникають завдяки наявності творчої меншини і відповідного середовища. Поряд з ними має бути виклик від навколишнього середовища до людства і відповідь на нього. Центральною проблемою у дискусії щодо цивілізаційного підходу є визначення типів і видів цивілізацій та економічних закономірностей їхнього існування.

Глобальний наскрізний управлінський підхід регулювання процесів розвитку світової економіки на всіх її рівнях зумовлює вибір і послідовне дотримання певної методології. Серед фахівців з економічної теорії достатньо глибоко методологічні проблеми досліджував С. В. Мочерний. На його погляд, з яким погоджується більшість українських економістів, "... методологія – це система різноманітних методів, засобів і прийомів наукового пізнання (передусім принципів, законів і категорій) та наука (або вчення) про цю систему"². Основу методології становить діалектика, яка проте не є "панацеєю" для всіх рішень. Дослідники конкретних галузей чи напрямків економіки мають розробляти прикладну економічну методологію, яка доповнює діалектичний метод.

Постановка проблеми менеджменту цивілізаційних і міжкультурних процесів є за суттю розширенням масштабів його дослідження порівняно з класичними теоріями. Вона потребує подальшого розвитку особливого розділу менеджменту, який уже отримав визначення як міжнародний, в якому надзвичайно важливим є міжкультурний аспект. Це означає, що сформовані протягом попереднього століття наукові основи менеджменту потребують переосмислення, адаптації і доповнення новими теоріями й методами, що враховують сучасні виміри світогосподарських процесів, їхню складність і багатогранність. Поставлена мета певною мірою полегшується з огляду на те, що в економічній науці вже відпрацьована деяка термінологія, хоча ще далеко не завершено дослідження її суті, тобто змістовної складової. І це є нормальним процесом у розвитку науки.

Так, якщо звернутися до становлення і розвитку фінансової науки, то, як показав С. Юрій, "... термін "фінанси", що у перекладі з латинської мови означає "платіж", використовувався з метою розкриття механізму мобілізації матеріальних і фінансових ресурсів для потреб утримання монархів, державних структур та оборони країни. Для цього безконтрольно вводилися податки, різні збори і платежі. З розвитком торгівлі термін "фінанси" використовували для позначення платежів

---

¹ Куриляк В. Є. Міжкультурний менеджмент / В. Є. Куриляк. – Тернопіль : Астон, 2004. – С. 7.

² Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження / С. В. Мочерний. – Львів : Світ, 2001. – С. 43.

(внесків), які здійснювалися на користь держави”¹. Відокремлення державної казни від власності монархів призвело до появи таких термінів, як “державні фінанси”, “державний бюджет”, “державний кредит”. “Сьогодні фінансова наука, – пише С. І. Юрій, – є рушійною силою у розвитку фінансових відносин. З її допомогою моделюються фінансові стосунки національного і міжнародного масштабу, приймаються доленосні політичні та економічні рішення”².

Цивілізація у широкому розумінні охоплює всі досягнення людства. Тому дослідження має вводити розумні обмеження. Методологічно правомірно при цьому акцентувати увагу на головних системних процесах і важливих підсистемах. Уявляється, що в дослідженні менеджменту цивілізаційних процесів такими великими підсистемами є всесвітня (планетарна) цивілізація, міжнародне підприємництво і підприємницький менеджмент та комплекс міжнародного менеджменту.

Певні рамки для обмежень визначаються при дотриманні принципу історизму у дослідженні, який спонукає до пошуку початку і кінця будь-якої системи (точніше – генезису, зрілості та занепаду).

З огляду на багатопланову природу інтернаціоналізації і глобалізації методологічно доцільним у менеджменті є врахування їхніх рівнів. На кожному з них ці тенденції мають свої особливості і форми вияву. На мікрорівні, з погляду Д. Лук’яненка, вони є процесом залучення фірми до міжнародних операцій, якому притаманний переважно стадійний характер: 1) початковий; 2) локальної ринкової експансії; 3) транснаціональний; 4) глобальний.

Парадигма управління глобальним економічним розвитком на макрорівні має поділятися на два напрямки. Один з них – це макрорівень, де сфера регулювання належить національним урядовим, громадським та іншим організаціям. Суб’єктами управління у другій сфері є наддержавні організації. У кожному разі макрорівень – це сфера поглиблення і розширення світогосподарських зв’язків на основі підвищення міжнародної мобільності факторів виробництва та виходу їх за межі національних економік, зокрема у формі створення відповідних виробництв.

Не можна не зазначити особливу важливість наддержавного рівня. Він не є тотожним національному макрорівню, відрізняється властивими йому особливими тенденціями розвитку і має свої закономірності. Наддержавний рівень управління світовою економікою найменш досліджений, і тому потребує значної уваги дослідників. Як зазначає Ф. Фукуяма, “... після двох з лишнім століть політичного розвитку у нас є відносно добре розуміння того, як створюються інститути, що діють у встановлених рамках і підвітні світовому співтовариству, і в той же час ефективні у відношенні до окремих держав по схемі “зверху вниз”. Однак сьогодні у нас немає адекватних інститутів, пристосованих для горизонтальної міждержавної взаємодії”³.

Системність дослідження менеджменту цивілізаційних процесів може бути реалізована на основі наскрізного підходу. Якщо цивілізацію розглядати як щось лише загальнопланетарне, що розвивається поза реальним існуванням народів та індивідів, то неможливо буде виокремити ті всеосяжні процеси, які охоплюють всі стру-

---

¹ Юрій С. І. Історичні передумови виникнення фінансової науки та її роль у суспільстві / С. І. Юрій // Фінанси : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – С. 57–58.

² Юрій С. І. Історичні передумови виникнення фінансової науки та її роль у суспільстві / С. І. Юрій // Фінанси : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – С. 58.

³ Фукуяма Ф. Америка на распутье: Демократия, власть и неоконсервативное наследие / Ф. Фукуяма; пер. с англ. А. Георгиева. – М. : АСТ ; АСТ Москва : Хранитель, 2007. – С. 208–209.

тури та рівні світової економіки: домашні господарства, підприємства, організації, міжнародні (економічні і позаекономічні) відносини, нову мережеву економіку, інформаційне суспільство і т. ін. У такому разі не буде особливого поля для системного менеджменту, достатньо розробити певну локальну управлінську систему.

Проте сказане не применшує того, що на нинішньому етапі розвитку людства визначальною є всесвітня (планетарна) цивілізація із своїми складовими – локальними підсистемами. Її розвиток значною мірою визначається глобалізацією, яка зумовлює великі економічні трансформації, що відбуваються надзвичайно швидкими темпами. Як пише Д. Г. Лук'яненко, "... у найбільш широкому розумінні глобалізацію можна трактувати як процес, що виводить цивілізацію на вищий щабель розвитку із системою інтернаціоналізацією умов і сфер людської життєдіяльності. Він охоплює політичні, економічні, соціальні, екологічні, науково-технологічні та інші складові"¹. Логічно розвиваючи цю точку зору, зазначимо, що загальнометодологічний підхід до дослідження менеджменту ХХІ ст. потребує вивчення насамперед закономірностей розгортання цивілізаційних процесів у локальних і планетарних вимірах. Особливе значення при цьому має надаватися історичним, ментальним, соціокультурним, технологічним і економічним зрізам цивілізації з урахуванням інтеграційних процесів (рис. 1).

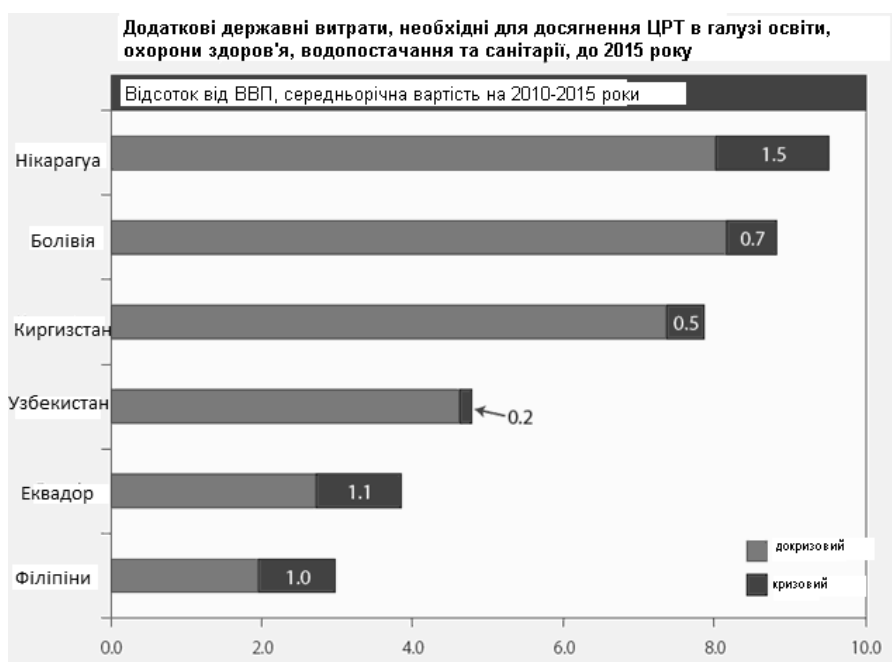

Рис. 1. Додаткові державні витрати, необхідні для досягнення ЦРТ у галузі освіти, охорони здоров'я, водопостачання та санітарії, до 2015 р.

Джерело: [9].

¹ Лук'яненко Д. Г. Імперативи економічної глобалізації / Д. Г. Лук'яненко // Глобальна економіка ХХІ століття: людський вимір : моногр. / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот [та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненка та д-ра екон. наук, проф. А. М. Поручника. – К. : КНЕУ, 2008. – С. 21.

Визрівання і становлення нової цивілізації відбувається за двома напрямками – економічним і позаекономічним. Вона має значно ширшу гаму цінностей, без прийняття яких неможливо нині забезпечити сприйняття держави і нації. Певною мірою нагальні з них викладені у Цілях розвитку тисячоліття (ЦРТ) ООН, що сформульовані і прийняті світовими лідерами у вересні 2000 р. Зокрема, ООН поставила завдання перед міжнародним товариством до 2015 р. досягнути вісім цілей: подолання бідності; забезпечення доступу до якісної освіти впродовж життя; забезпечення гендерної рівності; скорочення дитячої смертності; поліпшення охорони материнства; боротьба з ВІЛ/СНІДом, малярією та іншими захворюваннями; забезпечення сталого розвитку довкілля; формування глобального партнерства в цілях розвитку.

Проте, світова криза 2008 р. загальмувала діяльність щодо досягнення ЦРТ, особливо в окремих країнах (табл. 1).

Таблиця 1

Вплив кризи на досягнення цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ)
за вибраними ООН країнами

Збільшення розриву від ЦРТ на 2015 р.						
	Болівія	Еквадор	Нікарагуа	Киргизстан	Узбекистан	Філіппін
ЦРТ 1. Бідність (дохід менше 1,25 дол. на день)	0,8	0,8	2,2	1,3	п.а.	2,1
ЦРТ 2. Коефіцієнт закінчення початкової школи	0,6	2,4	0,3	0,1	0,1	6,4
ЦРТ 4. Дитяча смертність (смертей на 1000 живонароджених)	1,7	1,3	1,3	3,2	0,1	1,4
ЦРТ 5. Материнська смертність (смертей на 1000 живонароджених)	8,0	6,1	4,7	5,3	0,1	12,0
ЦРТ а. Доступ до питної води	0,9	2,1	0,5	0,0	0,1	1,8
ЦРТ б. Доступ до базової санітарії	2,2	4,8	1,8	1,8	0,2	0,7

Джерело: [9].

Методика ООН щодо досягнення ЦРТ дає змогу визначити витрати, що забезпечують досягнення визначених цілей цивілізованого розвитку (рис. 1). Проте для реального вирішення проблеми стратегія може передбачати важливі міжчасові макроекономічні компроміси, які забезпечать розробку нової економічної політики. Це відповідно вимагатиме зміцнення і розвитку систем координації міжнародної політики. З методологічної точки зору важливим є у аналізі ООН цілей розвитку тисячоліття те, що, по-перше, поступово розширюються напрямки спільної діяльності щодо формування нової цивілізації і, по-друге, збільшується кількість цінностей, які сприймаються всім людством.

Отже, глобалізація принесла людству новітню якість розвитку цивілізації. Проте вона ще не спромоглася спонукати до створення відповідної управлінської підсистеми, спроможної забезпечити гармонійний розвиток.

Первинною складовою світової економіки є міжнародне підприємництво або бізнесова система. Вона охоплює постачальників, споживачів і конкурентів, функціонування яких визначається відповідним комплексом законів. Цивілізаційні зміни привносять у цю класичну "трийцю" нові закономірності, тенденції і організаційні форми і методи управління. У теперішній час міжнародне підприємництво значною мірою пояснюється теоріями конкурентних переваг і технологічного розриву, біхевіористичною теорією інтернаціоналізації та моделями ефекту масштабу. В організаційному аспекті широке розповсюдження отримали спільні підприємства і ТНК із мережею материнських і дочірніх компаній з властивими їм системами внутрішньої організації. Серед них розповсюджуються такі, як координована федерація, децентралізована федерація та централізована стратегія вузлового пункту (рис. 2).

Методологія дослідження міжнародного підприємництва становить специфічний елемент управління. Само собою міжнародне підприємництво – це організаційна форма, без якої і в рамках якої не може відбуватися управління. Проте підприємство уособлює одноразові акти фізичної або юридичної особи щодо його створення та наміру задоволення певної потреби. Підприємець, як правило, не є менеджером, його місія завершується створенням підприємства або розробкою ідеї. М. Мескон, М. Альберт і Ф. Хедоурі це сформулювали таким чином: "Термін підприємств був введений економістом Р. Кантиллоном, який жив на початку XVIII століття. І з тих пір це слово означає людину, яка бере на себе ризик, пов'язаний з організацією нового підприємства або з розробкою нової ідеї, нової продукції або нового виду послуг, що надаються суспільству. Дуже важливо розуміти, що слова "підприємець" і "менеджер" не є синонімами. Основи американської індустрії були закладені жменькою сміливих підприємців наприкінці XIX – початку XX століть"¹.

Сформульоване вище положення відносно різниці між менеджером і підприємцем потребує уточнення. У широкому розумінні підприємництво правомірно відносити до менеджменту, тому що підприємств залучає до процесу підприємництва певну кількість людей та організацій і координує їхні дії. Цей менеджмент можна визначити як підприємницький. Після створення підприємства і започаткування бізнесу підприємств залучає фахівців з управління підприємством і передає їм функції керівництва. Деякі підприємці беруть на себе функції бізнес-менеджменту і виявляються доволі успішними. Проте це вже сфера управління діючим підприємством. Тому варто розрізняти менеджмент у сфері підприємництва і бізнесу. Вони є різними за змістом, методами і якостями, попри те, що не виключають участі однієї й тієї самої особи.

---

¹ Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі. – М. : Дело, 1992. – 702с. – С. 29.

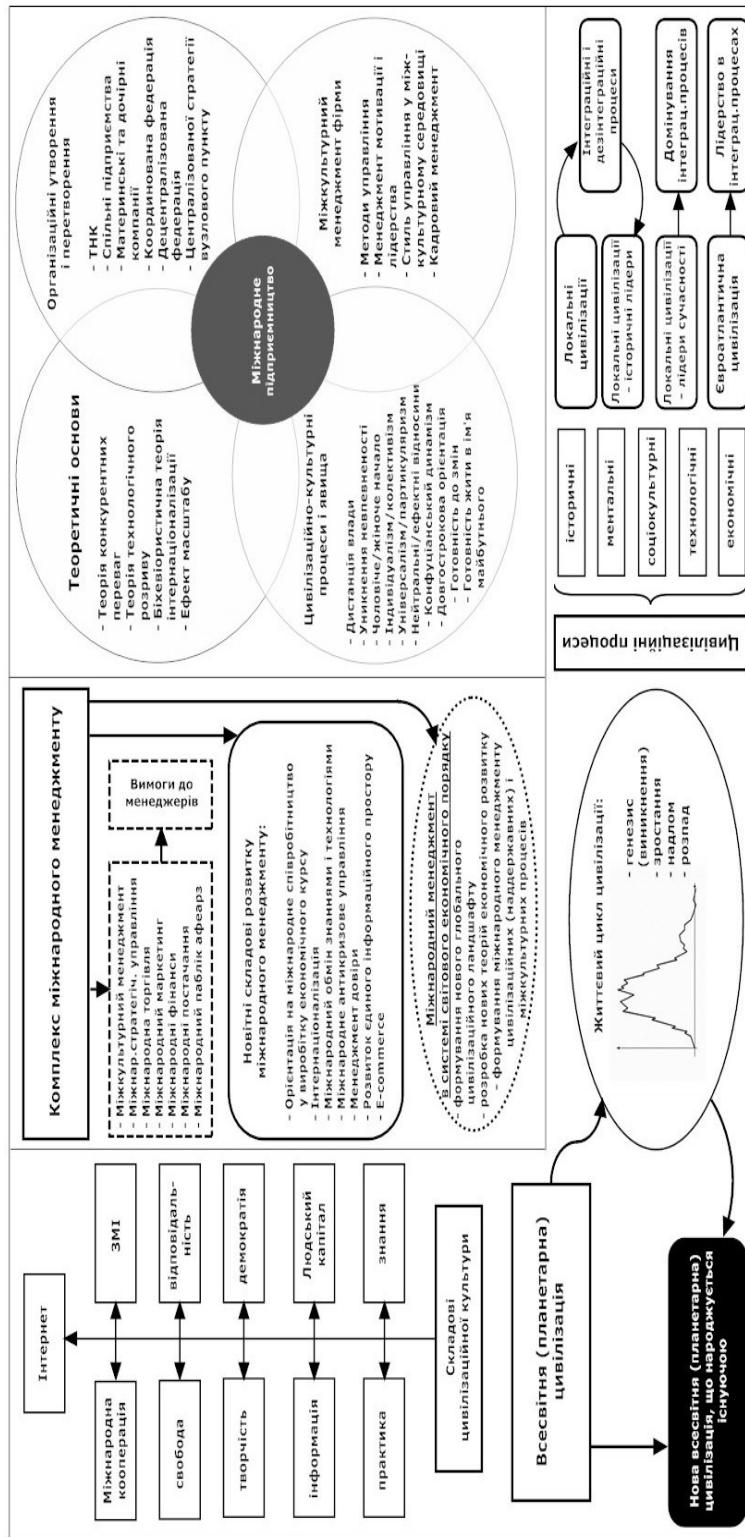

Рис. 2. Концепція цивілізаційних і міжкультурних вимірів міжнародного менеджменту

Менеджмент у сфері міжнародного бізнесу – явище багатопланове. Спочатку він розвивався у напрямках його класичних функцій і нині більшість підручників орієнтуються на виклад навчального матеріалу переважно в рамках традицій, що сформувалися. Іноді тематика розширюється при виділенні значного часу для вивчення дисципліни. Одночасно розвиваються нові напрямки менеджменту у міжнародному бізнесі: міжкультурний менеджмент, міжнародне стратегічне управління, міжнародна торгівля, міжнародний маркетинг, міжнародне постачання, міжнародний паблік афеарз та ін. (див. рис. 2).

Проте нині зросла актуальність подальшого розвитку класичних видів менеджменту у міжнародному бізнесі у зв'язку з прискоренням і поглибленням глобалізаційних процесів. Особливого значення набувають такі напрямки, як міжнародне співробітництво у виробітку економічного курсу, інтернаціоналізація всіх видів підприємництва, міжнародний обмін знаннями і технологіями, формуванням єдиного інформаційного простору та електронної комерції, зростання ролі довіри у міжнародних відносинах (див. рис. 2).

“Вузьким місцем” розробки методологічних підходів до розвитку менеджменту у сфері зовнішньоекономічної діяльності є відсутність бачення винятково важливої ролі фактора довіри. Осмислюючи значення довіри в системі сучасного менеджменту, треба зазначити, що вона не є продуктом новітньої цивілізації. Довіра – це вічна цінність. Новим у ній є управлінський аспект, що пов'язаний із потребою розробки методів формування довіри між суб'єктами глобального економічного простору, її плекання аж до рівня неможливої можливості. Роль довіри в економічній системі та її підсистемах стає настільки великою і так швидко зростає, що з часом про неї прийдеться говорити як про свого роду економічну релігію. Особливо це може бути справедливим для співпраці з українськими менеджерами, оскільки міжособисті відносини, особисті симпатії та антипатії відіграють в Україні значно більшу роль, аніж на Заході. Не виключено, що ця риса характерна для всього слов'янського етносу. Н. Н. Євченко, наприклад, вважає, що “... міжособистісний компонент у російському бізнесі займає більш суттєве місце, ніж у західній бізнес-культурі”¹.

Ретроспективний погляд на цивілізаційні процеси та вплив на них міжнародного менеджменту дає змогу засвідчити тенденцію зростання ролі певних сфер і/або появу в них нових, що потребують відповідних систем управління. Виділимо дві з них – розробка концепцій менеджменту відносин у межах світової цивілізації та між локальними цивілізаціями, формування нового глобального цивілізаційного порядку та розробка систем розвитку і управління наддержавними процесами.

Використання цивілізаційного підходу в економічних дослідженнях посилює інтерес до з'ясування ролі культури в економічному прогресі. Її неможливо заперечувати, особливо з огляду на окремі її сфери – освіту, науку, техніку, культуру і т. ін.

Зрозуміло, що управлінська культура не є “Ding an sich”². Вона зумовлюється загальною культурною складовою цивілізації і реалізується у її культурному середовищі. Для культури як найважливішої частини цивілізації в умовах глобалізації важливого значення набувають знання, практика, людський капітал, інформація, демократія, творчість, відповідальність, свобода, ЗМІ, міжнародна кооперація, Ін-

---

¹ Евченко Н. Н. Внешнеэкономическая стратегия региона: оценка потенциала и механизмы реализации : моногр. / Н. Н. Евченко. – Ростов н/Д : Изд-во ЮФУ, 2009. – С. 106.

² У російських перекладах Е. Канта подається як “річ в собі”, хоча за останніми оцінками точніше перекладати як “річ сама по собі”, “самостійний”.

тернет (див. рис. 2). Глобалізація надає можливість реалізувати ідею Фейєрбаха про людину як центр усієї методології.

Зростання ролі культури в економічному прогресі як загальнопланетарний процес і розвитку в менеджменті як відповідь на виклики глобалізації потребує розкриття суті міжкультурного менеджменту і його співвідношення з міжнародним менеджментом.

Нинішні результати досліджень дали змогу накопичити обсяг знань, що привів до відділення міжкультурного менеджменту як навчальної дисципліни і наукового напрямку від міжнародного менеджменту. Проте він не досяг такого рівня розвитку, щоб забезпечувати інтеграцію досягнень сучасної цивілізації для цілей сталого розвитку світової економіки. Навіть у термінологічному аспекті ще не вщухли дискусії щодо назви дисципліни. Зокрема, поряд з назвою "міжкультурний менеджмент" використовуються також такі поняття, як "крос-культурний менеджмент", "мультинаціональний менеджмент", "порівняльний менеджмент". Для теперішнього часу важливо прийняти певну термінологічну концепцію.

Аналіз наявних позицій дає достатньо підстав, щоб зупинитися на визначенні "міжкультурний менеджмент" як такому, що віддзеркалює діалог представників різних цивілізацій і культур у забезпеченні всебічного розвитку людства. Він відбувається у сфері безпосереднього виробництва (на підприємстві), міжнародних відносин (включно з економічними), на світовому ринку і т. ін. При цьому відбувається цілеспрямований відбір кращих цивілізаційно-культурних досягнень і формуються кооперативні зв'язки, що є джерелом синергічного ефекту у різних сферах життєдіяльності.

Література

1. *Евченко Н. Н. Внешнеэкономическая стратегия региона: оценка потенциала и механизмы реализации: монография / Н. Н. Евченко. – Ростов н/Д : Изд-во ЮФУ, 2009.*
2. *Куриляк В. Є. Міжкультурний менеджмент / В. Є. Куриляк. – Тернопіль : Астон, 2004. – 239 с.*
3. *Лук'яненко Д. Г. Імперативи економічної глобалізації / Д. Г. Лук'яненко // Глобальна економіка XXI століття: людський вимір : моногр. / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот [та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненка та д-ра екон. наук, проф. А. М. Поручника. – К. : КНЕУ, 2008. – 420 [4].*
4. *Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М. : Дело, 1992. – 702 с.*
5. *Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження/ С. В. Мочерний. – Львів : Світ, 2001. – 416 с.*
6. *Фукуяма Ф. Америка на распутье: Демократия, власть и неоконсервативное наследие / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. А. Георгиева. – М. : АСТ ; АСТ Москва : Хранитель, 2007. – 282, [6] с. – (Philosophy).*
7. *Хардт М. Множество: война и демократия в эпоху империи / М. Хардт, А. Негри. – М. : 2004. – С. 194.*
8. *Юрій С. І. Історичні передумови виникнення фінансової науки та її роль у суспільстві / С. І. Юрій // Фінанси : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.*
9. *World Economic Situation and Prospects 2011. – New York : United Nations, 2011.*